

УДК 371.132:378.014.062

Роль самостійної навчальної діяльності курсантів у підготовці до професійної діяльності

Олена Федоренко,

доктор педагогічних наук, професор,
начальник кафедри психології та педагогіки
Харківський національний університет внутрішніх справ

Проблематиці використання в навчально-виховному процесі вищої школи самостійної навчальної діяльності студентів присвячено значну кількість публікацій. Самостійну навчальну діяльність студентів або споріднені поняття (самостійну навчально-пізнавальну діяльність, самостійну роботу студентів тощо) науковці визначають як форму, вид, метод або спосіб навчальної діяльності (А. Алексюк, Т. Балицька, В. Бенера, В. Буряк, С. Гончаренко, Б. Єсіпов, І. Зимня, В. Козаков, О. Малихін, О. Мороз, П. Підкасистий, М. Солдатенко та ін.).

Враховуючи значну кількість різних тлумачень поняття «самостійна навчальна діяльність» доцільно визначити його сутність та розглянути процеси та явища, які безпосередньо на нього впливають. Для визначення сутності даного поняття

необхідно врахувати такі його характеристики:

а) має зміст, що відповідає процесу або явищу;

б) містить властивості та характеристики тих понять, що визначають його як форму, вид, метод або спосіб навчальної діяльності курсантів;

в) функціонує в безпосередній взаємодії з різними процесами та явищами, що властиві підготовці фахівця галузі права.

Самостійна навчальна діяльність як процес має свій початок і завершення. На думку І. Зимньої [2], яка розглядала самостійну роботу саме як самостійну навчальну діяльність (це підтверджує ідентичність цих понять у розумінні багатьох учених), вона може виникнути на підставі «інформаційного вакууму», що зумовлює потребу особи, яка навчається, дізнатися, засвоїти щось нове.

Це свідчить, що відправною точкою для організації самостійної навчальної діяльності є поява її мотиву. Хоча формально її безпосередній початок припадає на момент озвучення викладачем певного завдання. Це підтверджує думку про доцільність прив'язки початку самостійної навчальної діяльності саме до появи мотиву. Завершення процесу самостійної навчальної діяльності припадає на момент досягнення студентом навчальних цілей, що визначені ним особисто на початку самостійної роботи завдяки наявності вже зазначеного мотиву. У формуванні мотиву, визначенні студентом цілей самостійної навчальної діяльності відіграють значну роль навчальний заклад, керівництво факультету та викладачі, які створюють відповідні умови.

Ще однією характеристикою самостійної навчальної діяльності курсантів як процесу є її динаміка. Ознаки наявності такої характеристики полягають у плануванні курсантом своєї роботи, етапності в її виконанні, відповідній зміні цілей і завдань. Усі ці аспекти самостійної роботи залежать від навчальних завдань та умов їх виконання, тому зумовлюються управлінням представниками навчального закладу.

За радянських часів особливості самостійної навчальної діяльності досліджували такі відомі вчені, як Б. Єсіпов та П. Підкасистий. За позицією Б. Єсіпова, такою є робота, що виконується поза безпосередньої участі педагога, але за його завданням у спеціально відведений для цього час, при цьому особи, які навчаються, свідомо намагаються досягти поставленої мети, докладаючи своїх зусиль та відображаючи в тій чи іншій формі результат розумових чи фізичних (або обох разом) дій [1]. П. Підкасистий зазначає, що, поперше, у трактовці Б. Єсіпова сутності самостійної роботи неповно відбита суттєва ознака — творчість учня, яка у структурі пізнавальної діяльності є невід'ємною внутрішньою ознакою процесуальної та продуктивної (результативної) сторін самостійної діяльності особи, яка нав-

чається. По-друге, у зазначеній концепції недостатньо відображене питання про єдність процесуальної та логіко-змістової сторін кожного виду самостійної діяльності. На думку П. Підкасистого, указані недоліки, враховані Н. Дайрі, який наводить ознаки самостійної роботи: 1) особа, яка навчається, здійснює її особисто без сторонньої прямої безпосередньої допомоги; 2) особа дійсно спирається на власні знання, уміння, переконання, життєвий досвід, світогляд, дійсно використовує їх під час розгляду питання й розв'язує його по-своєму, висловлює при цьому особисте ставлення, наводить власну аргументацію, виявляє ініціативу, творче начало; 3) зміст роботи — освітній, виховний, логічний — є важливим, повноцінним і тому збагачує особу, яка навчається, викликає напруження мислення й його розвиток [6].

Наводячи ці та інші точки зору про сутність самостійної роботи, П. Підкасистий визначає її як засіб організації та виконання особами, які навчаються, певної діяльності відповідно до поставленої мети у спеціально наданий для цього час [6]. Автор трактує самостійну роботу як педагогічний інструментарій, але ж таке поняття належить до зовсім іншої смислової категорії. У цьому розумінні словосполучення «поставлена мета» означає, що цілі визначаються педагогом. Проте й учень чи студент, якщо виконують будь-яку роботу дійсно самостійно, зобов'язані визначати для себе мету, інакше ця діяльність буде формальною.

Водночас ми вважаємо визначення самостійної роботи Б. Єсіповим таким, що не зовсім відповідає вимогам сучасної вищої школи. Самостійна навчальна діяльність у вищому навчальному закладі має певну професійну спрямованість, що не відображено у згаданому визначенні. Другий критичний момент пов'язаний з тезою про «спеціально наданий для цього час». У вищій школі є дві категорії часу: перша пов'язана з аудиторною, а друга — з позааудиторною навчальною діяльністю. Самостійна робота характерна для кожної з них, але основним часом реалізації

самостійної навчальної діяльності ми вважаємо саме позааудиторний, яким курсант свідомо розпоряджається на власний розсуд.

У пострадянський період П. Підкасистий продовжує вивчати питання самостійної роботи, але у контексті навчального процесу у вищій школі. На його роботи посилаються автори багатьох сучасних наукових досліджень (К. Базін, 2008; З. Жиркова, 2011; Н. Малиновська, О. Томашевська, 2011; Л. Насейкіна, 2012 та ін.) і навчально-методичних видань (А. Антоненко, 2011; С. Тарасова, 2010 та ін.). Деякі вчені ставляться до наданих П. Підкасистим характеристик самостійної роботи студентів як до догматичних, закладають до своїх робіт думки відомого вченого як фундаментальні.

Окремі вчені (З. Жиркова, О. Томашевська) наводять зазначені думки П. Підкасистого та не заперечують справедливості його тверджень, додатково вивчають сутність поняття самостійної роботи студентів у науковій літературі та доходять висновку, що вона може розглядатися як один із видів пізнавальної діяльності, що спрямована на загальноосвітню й спеціальну підготовку студентів, при цьому керовану викладачем.

Гвої висновки щодо категорії самостійної роботи студентів (курсантів) на підставі аналізу різних точок зору, провідною з яких є бачення П. Підкасистого, дають С. Тарасова, Н. Борозинець та Є. Таранова. Вони зазначають, що самостійна робота студентів — це система різноманітних видів їхньої навчальної індивідуальної та групової діяльності. Її сутність, на думку цих дослідників, полягає у фізичних, вольових та інтелектуальних зусиллях, що спрямовані на оволодіння прийомами та професійними знаннями, засобами їх застосування в розв'язанні практичних завдань. Такі зусилля, як відмічають автори, називаються самостійними, коли особа здійснює їх без сторонньої допомоги, з оперттям на свої знання, мислення, уміння, життєвий досвід, керуючись

власними переконаннями та ціннісними орієнтаціями [425, с. 9–10].

Сутність самостійної навчальної діяльності студентів розглядається в багатьох дослідженнях сучасних українських учених. М. Солдатенко наводить аналіз цього та близьких до нього понять на підставі підходів великої кількості науковців [7] і визначенні (у контексті версії цього вченого йдеться про самостійну навчально-пізнавальну діяльність) як діяльності, що пов'язана з оволодінням певними знаннями, які необхідні майбутньому фахівцю. Схожу думку висловлює і Н. Сацак, яка аспект оволодіння знаннями доповнює практичними навичками та констатує таку властивість самостійної роботи студента (курсанта), як його активна розумова діяльність на всіх етапах навчально-виховного процесу. Не заперечуючи вище сказаного, зазначимо лише, що самостійна навчальна діяльність курсанта, на нашу думку, має значно ширше функціональне призначення, ніж оволодіння знаннями і практичними навичками майбутнього фахівця.

На необхідності виконання завдань самостійної роботи під наглядом викладача наполягає, зокрема, Р. Мікельсон [5], адже у курсанта можуть виникнути об'єктивні труднощі в опануванні нового знання, а викладач йому може в цьому допомогти. Крім того, курсант не є компетентним експертом, щоб оцінити якість власних навчальних досягнень і визначити потребу й зміст корекції самостійної навчальної діяльності. Водночас О. Малихін, характеризуючи самостійну роботу, засвідчує те, що вона має здійснюватися під керівництвом викладача та інших суб'єктів навчальної діяльності.

О. Грищенко та В. Коцюбинська визначають сутність даного поняття, диференціюючи його на зовнішні (завдання, джерела завдань, прийоми навчальної роботи) та внутрішні (наявні знання, досвід, мотиви діяльності, мисленнева діяльність) елементи. Цінним є те, що у даному визначенні окреслено певні механізми реалі-

зації самостійної навчальної діяльності: керівництво викладача, розумові зусилля курсантів, самоконтроль, самокорекція.

Особливої значущості для розуміння сутності самостійної навчальної діяльності з урахуванням контексту нашого дослідження набувають роботи вчених, які вивчають саме процес підготовки фахівців у галузі права. Слід зазначити, що розгляд актуального для нас питання різними науковцями різниться залежно від потреби дослідника заглибитися у проблему самостійної роботи; загального аспекту дослідження; наявності у науковця власної точки зору та принципового розуміння значущості самостійної навчальної діяльності.

К. Левітан [4] підкреслює, що самостійна робота студентів разом з аудиторною є найважливішою формою навчального процесу, оскільки жодні знання, уміння, навички, які не підкріплені самостійною діяльністю, не можуть стати справжніми елементами професійної компетентності фахівця. Самостійна робота, підкреслює автор, — це робота студентів (курсантів), що планується, виконується самостійно за завданням і методичним керуванням викладача з метою розвитку своїх пізнавальних здібностей і спрямованістю на безперервну самоосвіту. У цьому тлумаченні визначення важливим є те, що, по-перше, цілі самостійної роботи визначають самі студенти (курсанти); по-друге, вона виконується за завданням і методичним керуванням викладача.

Г. Яворська серед форм організації навчання розглядає її як самостійну домашню роботу, при цьому доцільно підкреслюється її призначення щодо закріплення засвоєних на лекції знань, умінь і навичок [9]. Ця теза підкреслює необхідність поєднання аудиторної та самостійної роботи, тобто вони не можуть бути розмежовані, а являють собою окремі складові єдиного процесу навчання. Той факт, що самостійна навчальна діяльність має здійснюватися після лекції (слід розглядати це як приклад її реалізації), свідчить про її обов'язкове цілепокла-

дання й планування, що має відбитися в підсумковому визначенні.

О. Жуков та О. Симоненко відзначають, що поняття самостійної роботи в сучасній методиці викладання у вищому навчальному закладі обов'язково співвідноситься з організуючою роллю викладача. Автори підкреслюють, що самостійна робота розглядається як найвища форма навчальної діяльності, спрямована на ефективне засвоєння об'єктивізованого досвіду людства, на розвиток й самовдосконалення пізнавальної сфери майбутнього фахівця. Цінність цього визначення полягає в установленні сутності цільових орієнтирів самостійної роботи.

А. Кучерявий [3] при визначенні сутності самостійної навчальної діяльності майбутніх юристів розглядає її як невід'ємну складову фахової підготовки майбутніх юристів у ВНЗ й акцентує увагу на процесі управління нею, підкреслюючи визначальну роль викладача.

Гистемне бачення тих процесів і явищ, що створюють реалізацію підготовки юриста у вищому навчальному закладі, свідчить про їх чисельність та взаємопов'язаність. Є сенс виділити групи процесів, які безпосередньо та опосередковано впливають на самостійну навчальну діяльність курсантів. До процесів, що прямо впливають на неї, належать організація роботи навчального закладу, управління педагогічним процесом у цілому та самостійною роботою зокрема. Особливість впливу першого з них полягає в регламентації роботи структурних підрозділів, у тому числі факультетів, кафедр, бібліотек, навчальних кабінетів тощо, а також організації навчального дня курсантів, які поєднують навчальні функції зі службовими. Важливими для функціонування самостійної навчальної діяльності є такі аспекти організації роботи ВНЗ, як фінансування потреб навчального процесу, взаємодія з юридичними установами та іншими юридичними навчальними закладами на різних рівнях тощо.

Другий процес, управління навчальним процесом у цілому, безпосередньо

впливає на самостійну навчальну діяльність курсантів (студентів) через наукову, методичну та організаційну регламентацію їхньої аудиторної та самостійної роботи. Для управління на цьому рівні ці два види навчальної роботи утворюють єдине ціле, щодо якого визначаються цілі, принципи, завдання, етапи реалізації тощо.

Крім зазначених процесів, як підкреслювалося вище, існує група тих, що впливають опосередковано. Це, наприклад, суспільні процеси, науково-технічний прогрес, державне регулювання професійної освіти та змісту юридичної діяльності. Зокрема, суспільні процеси визначають престижність юридичних професій, а це є вагомим мотиваційним чинником для курсантів і студентів. Науково-технічний прогрес постійно створює нові можливості для виконання самостійної роботи у ВНЗ. Державний вплив на підготовку юристів полягає в установленні її стандартів — цілей навчання та самостійної роботи, фінансуванні навчання майбутніх фахівців, а також забезпеченні їх працевлаштування, що також є суттєвим мотиваційним чинником. Зміст юридичної діяльності, який є орієнтиром надання навчальними закладами освітніх послуг, також коригується державою.

Набуття юристом професійної компетенції, формування його готовності до виконання професійних обов'язків є неможливим без досвіду самостійної навчальної діяльності, якого він набуває в навчальному закладі. По-перше, це стосується особливостей засвоєння змісту освіти; по-друге, характер роботи фахівця правової галузі передбачає самостійність: він особисто опрацьовує документи, робить висновки, планує діяльність, укладає власні документи тощо; по-третє, зміст завдань самостійної роботи, які виконує майбутній юрист, формують його професійний світогляд та операційну компетентність. Як бачимо, самостійна пізнавальна діяльність задля забезпечення ефективності потребує управління з боку, перш за все, викладача.

Управління самостійною пізнавальною діяльністю курсантів сприяє формуванню їх практичної готовності до виконання професійних обов'язків як сукупності професійно значущих особистісних рис та фахових умінь.

Таким чином, провідними характеристиками самостійної навчальної діяльності, що наведені в різних джерелах, є:

- вид діяльності студента (курсанта), при якому в умовах систематичного зменшення прямої допомоги педагога виконуються навчальні завдання, що сприяють свідомому й стійкому засвоєнню знань, умінь та навичок формування пізнавальної самостійності як риси особистості;

- самостійний пошук необхідної інформації, набуття знань, використання цих знань для розв'язання навчальних, наукових і професійних завдань;

- сукупність елементів: творче сприйняття й осмислення навчального матеріалу під час лекції, підготовка до занять, екзаменів, заліків, виконання курсових і дипломних робіт;

- різноманітні види індивідуальної, групової пізнавальної діяльності студентів на заняттях або в позааудиторний час без безпосереднього керівництва, але за спостереженням викладача;

- самоосвіта.

Отже, самостійна навчальна діяльність курсантів є невід'ємною складовою фахової підготовки у ВНЗ, сутність якої полягає в умотивованому (ціннісно-смісловому) виконанні курсантами спланованих викладачем навчально-розвивальних завдань, в ході якого у свідомості майбутніх фахівців відбувається трансформація стратегічних і поточних педагогічних цілей в особистісні цінності щодо оволодіння ними змістом вищої юридичної освіти.

Педагогічна парадигма як сукупність підходів до розв'язання проблем освіти й навчання орієнтована у вищій школі на ту категорію курсантів, які обов'язково потребують допомоги у визначенні освітніх цілей, актуалізації освітніх і фахових потреб, здійсненні навчальних дій і вза-

галі виконанні вимог програм підготовки. Дотримання педагогічної парадигми для досягнення позитивних результатів самостійної навчальної діяльності у вищому навчальному закладі зумовлює необхідність вирішення викладачем таких завдань:

– визначення певних цілей у вивченні навчального курсу, окремої теми та виконанні завдань самостійної роботи;

– формування у курсантів гуманістично-юридичного світогляду, зацікавленості професією, зокрема через установлення зв'язку між вивченням поточної теми та практичною діяльністю фахівців галузі права;

– реалізація ідеї цілісності засвоєння навчального матеріалу з окремих тем;

– формування у курсантів загальнонавчальних умінь задля виконання ними завдань самостійної роботи;

– сприяння розвитку в майбутніх юристів психічних процесів і виховання в них особистісних якостей, що необхідні для навчання та подальшої професійної діяльності (самостійність, рефлексивність, комунікабельність та ін.);

– формування у курсантів визначених навчальною програмою знань та вмінь із певних тем;

– забезпечення набуття майбутніми юристами досвіду навчальної, фахової практичної та творчої діяльності;

– стимулювання курсантів до подальшого самостійного навчання, засвоєння чергових тем і навчальних дисциплін професійної освіти та самовиховання;

– реалізація контролю та самоконтролю поточної сформованості у студентів загальнокультурних і професійних знань і вмінь.

Таким чином, самостійна навчальна діяльність вимагає цілеспрямованої педагогічної взаємодії курсанта і викладача; являє собою організований процес фор-

мування професійних знань та вмінь курсантів у позааудиторний час; спрямована на формування професійно важливих рис та якостей фахівця (самостійності, рішучості, наполегливості та ін.), що в цілому забезпечить ефективну підготовку курсанта до майбутньої професійної діяльності.

Література

1. *Есипов, Б. П.* Самостоятельная работа учащихся на уроках / Б. П. Есипов. — М. : Учпедгиз, 1961. — 239 с.
2. *Зимняя, И. А.* Педагогическая психология / И. А. Зимняя. — Ростов-н/Д. : Феникс, 1997. — 480 с.
3. *Кучерявий, А. О.* Управління самостійною навчальною діяльністю майбутніх юристів / А. О. Кучерявий. — Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. — 344 с.
4. *Левитан, К. М.* Юридическая педагогика : учебник / К. М. Левитан. — М. : Норма, 2008. — 432 с.
5. *Микельсон, Р. М.* О самостоятельной работе учащихся / Р. М. Микельсон. — М. : Учпедгиз, 1963. — 176 с.
6. *Пидкасистый, П. И.* Самостоятельная деятельность учащихся. Дидактический анализ процесса и структуры воспроизведения и творчества / П. И. Пидкасистый. — М. : Педагогика, 1972. — 183 с.
7. *Солдатенко, М. М.* Теорія і практика самостійної пізнавальної діяльності / М. М. Солдатенко. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. — 198 с.
8. *Тарасова, С. И.* Организация самостоятельной работы студентов по дисциплине „Педагогика и психология” : учеб.-метод. пособие / Тарасова С. И., Борозинец Н. М., Таранова Е. В. — Ставрополь : АГРУС, 2010. — 184 с.
9. *Яворська, Г. Х.* Педагогіка для правників : навч. посібник / Г. Х. Яворська. — К. : Знання, 2004. — 335 с.

05.08.2015